

Турсунбай кызы Г.

ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ АГРЕССИВДҮҮ ЖҮРҮМ-ТУРУМДУН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ

Турсунбай кызы Г.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АГРЕССИВНОГО
ПОВЕДЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Tursunbay kyzy G.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE
BEHAVIOR DURING ADOLESCENCE

УДК: 34.343

Автор социалдык иш-аракеттерди жасаган жашы жете элек балдардын агрессивдүү жүрүм-турумунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдейт. Макалада баланы үй-бүлөдө тарбиялоо башкы ролду ойногон жаш муундун инсандыгын калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрүн түзүү жөнүндө баяндалат. Ата-энелер психологиялык билимди балдардын жүрүм-турумун жана иш-аракеттерин алардын психикалык өнүгүүсүнүн шарты катары жөнгө салууда колдонушу керек. Социалдык тажрыйбаларды ассимиляциялоо иш-аракеттердин мазмунуна көз каранды болгон баланын жаш курагына байланыштуу жана жеке мүнөздөмөлөрүн эске алуу өзгөчө маанилүү. Тарбиялоо көйгөйү санариптик доордо заманбап балдардын жана өспүрүмдөрдүн өнүгүүсүнүн жана өсүшүнүн өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу барган сайын маанилүү болуп баратат. Балдарды тарбиялоо жана тарбиялоо милдеттери ар дайым актуалдуу, мисалы, эмоционалдык, руханий өнүгүү, адамзат топтогон маданий жетишкендиктердин багажын өздөштүрүү, адеп-ахлактык сезимдерди өнүктүрүү, толук кандуу баарлашуу жөндөмү ж.б. баса белгиленет.

Негизги сөздөр: инсан, тарбия, жашы жете электер, үй-бүлө, ата-эне, коом, агрессия, өзгөчөлүктөр, байланыш.

Автор рассматривает психологические особенности агрессивного поведения несовершеннолетних. В статье описывается создание возможностей для формирования личности подрастающего поколения, в котором главную роль играет воспитание ребенка в семье. Родители должны использовать психологическое образование для регулирования поведения и поступков детей как условий их психического развития. Особенно важно учитывать возрастные и индивидуальные особенности ребенка, от содержания которых зависит усвоение социального опыта. Проблема воспитания становится все более актуальной в эпоху цифровых технологий в связи с развитием и ростом современных детей и подростков. Задачи воспитания и просвещения детей всегда актуальны, например, подчеркивается эмоциональное, духовное развитие, присвоение багажа культурных достижений, накопленных человечеством, развитие нравственных чувств, способности к полноценному общению и т.д.

Ключевые слова: личность, воспитание, несовершеннолетние, семья, родители, общество, агрессия, особенности, связь, развитие.

The author studied the psychological characteristics of minors engaged in social activities. The article describes the creation of opportunities for the formation of the personality of the younger generation, in which the main role is played by the upbringing of a child in a family. Parents should use psychological education to regulate the behavior and actions of children as conditions for their mental development. It is especially important to take into account the age-related and individual characteristics of the child, on the content of which the assimilation of social experiences depends. The problem of upbringing is becoming more and more important in the digital age due to the development and growth of modern children and adolescents. The tasks of raising and educating children are always relevant, for example, emotional, spiritual development, the appropriation of the baggage of cultural achievements accumulated by mankind, the development of moral feelings, the ability to fully communicate, etc. is emphasized.

Key words: personality, upbringing, minors, family, raising children, society, aggression, characteristics, connection.

Тарбиялоонун эң маанилүү «мыйзамдарынын» бири-баланын акыл-эсинин өнүгүшү анын маданий өнүгүү процесси. Ар бир төрөлгөн бала бүтүндөй адамзаттын өнүгүү шартында индивидуалдык өнүгүү мүмкүнчүлүгүнө табияттан жана коомдон шык берет, ал бара-бара «адам болууга» үйрөнөт жана бул «үйрөнүү» маданияттын жана билим берүүнүн шартында ишке ашат. Ар бир адамдын жашоо жолу

ар дайым өнүгүүнүн эки катарларынын өз ара аракеттенүүсү болуп саналат: табигый (дененин өнүгүүсү) жана социалдык (инсандын маданиятка кириши). Эгерде өнүгүүдө алдыңкы роль билимге таандык болсо, анда маданий өнүгүүсү үй-бүлө, ата-эне, эне мектебине таандык.

Эгерде ата-энелер өз милдеттерин жетиштүү аткарбаса, анда алар өздөрү жеңе албаган ата-энелердин объективдүү, күнөөсүз кыйынчылыктары пайда болгондо, ал күнөөсүз мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Бул жерде бала тарбиялоодо текебердикке же шалаакылыкка туш болуу мүмкүн.

Бала кезинде өспүрүмдүн психологиялык өнүгүүсү үчүн үй-бүлөлүк шарттар, мамилелердин мааниси чоң. «Кандай ата-эне болсо, балдары ушундай болот». Бул сөз генетикалык эмес, социалдык тукум куучулукту билдирет – тарбиялоо процессинде ата-эне балада өзүнө окшош инсанды калыптандырат. Алар муну же аң-сезимсиз түрдө жасашат, балага өзүнүн жүрүм-турумунун үлгүсү менен таасир этет, же аң-сезимдүү түрдө мамилени жана моралдык баалуулуктарды жеткирет.

Ал эми үй-бүлөнүн бузулушу өспүрүмдүн өнүгүшүнө чоң зыян келтирет. Мындай үй-бүлөлөрдө ата-энесинин аракеттиги, материалдык жетишсиздиги же ата-энесинин башка колдоосу, алименттен качуу ж.б. болушу мүмкүн. Дисфункционалдуу үй-бүлө балага керектүү психикалык жана физикалык өнүгүүнү камсыз кыла албайт, ар кандай ооруларды өз убагында аныктоого болбойт, баланы дарылоого жеңил маанай бар, сабоонун натыйжасында жаракат алат ж.б.

Дисфункционалдуу үй-бүлөдөн чыккан бала мектепке аз даярдалган, психологиялык жактан травма алган, адатта, ал буга чейин эле психопатиялык өзгөчөлүктөргө ээ, эрктин жетишсиздиги байкалат (туруктуулук жок, мугалимдин сөздөрүнө реакция жок же тескерисинче орой, терс жооб берүүсү ж.б.). Өспүрүм көбүнчө бирдей курактагы же андан улуу балдар менен бирдей шарттарда жашаган түшүнүү жана колдоо табууга аракет кылат.

Эреже катары, «кыйын, татаал» өспүрүмдөрдүн үй-бүлөлөрүндө ата-энелер спирт ичимдиктерин ичип, бала менен эле эмес, айланасындагылардын баарына орой мамиле жасагандыгы. Ошонун негизинде мындай балдар курдаштары менен баарлаша албагандыктан кыйынчылык жаратат.

Агрессия (латын тилинен «agressio» – кол салуу, кол салуу) – кимдир-бирөөгө же бир нерсеге зыян келтирүүгө багытталган физикалык же оозеки жүрүм-турум.

Балалык агрессия көйгөйү, тилекке каршы, бардык өнүгүү тенденцияларына ээ жана бүгүнкү күндө ал жеке үй-бүлөлөрдүн эмес, бүтүндөй коомдун көйгөйү болуп калды. Негизсиз ачуулануу, сындырып, тытып, чымчып жада калса тиштеп калуу каалоосу чоңдорду болжолдуу чыр-чатактын алдын алуу үчүн баланы башка балдардан обочолонтууга мажбурлайт.

Бул алдын алуу чарасы болуп саналат, бирок көйгөйдү чечүү эч кандай жол менен эмес – тескерисинче: бала өзүнө көбүрөөк тартылышы мүмкүн жана агрессиянын көрүнүштөрү кетпейт анын үстүнө, кырдаал толугу менен көзөмөлдөн чыгып кетиши мүмкүн.

Баланын агрессиясы ата-энесинин ажырашуусуна болгон реакция болушу мүмкүн. Ошол эле учурда баланын жынысына жана жашына жараша кырдаалга жооп берүү ыкмалары ар түрдүү. Мектепке чейинки балдарда агрессия жетиле элек, кээде себепсиз болот. Мектеп курагында балдар курдаштарына карата агрессиянын күчөшү менен мүнөздөлөт. Мектеп курагындагы үй-бүлөнүн бузулушу кастыктын күчөшүнө алып келет, атасыз тарбияланган балдар антисоциалдык жүрүм-туруму жана чоңдорго баш ийбөөчүлүк менен мүнөздөлөт.

Ажырашууга чейин жана ажырашкандан кийинки ата-энелердин ортосундагы чыр-чатактар, алардын ажырашуусу, жубайлардын экинчи жолу никеси, ата-эне менен баланын ортосундагы начар мамилелер да терс көрүнүштөрдү жаратып, баланын жүрүм-турумундагы кыйынчылыктарды күчөтөт. Баланын агрессивдүү көрүнүштөрү үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнө, көбүнчө бир туугандарга карата көрө албастык катары болушу мүмкүн. Мындай агрессиянын негизи – ата-эненин көңүлүн алуу каалоосу, чоңдордун сүйүүсүнө болгон атаандаштык. Үй-бүлөдөгү тарбиянын өзгөчөлүктөрүнүн ичинен ата-эненин жылуу мамилесинин жана мээриминин жоктугу, агрессияга болгон көңүл кош мамилеси, балдардын окуусуна кайдыгер мамилеси өзгөчөлөнүп турат.

Демек, жубайлар менен жубайлардын балдары менен мамилесинде ынтымак болсо, толук үй-бүлөнүн тарбиялык потенциалы жогору болот.

Агрессия кубулушун изилдөө тарыхы бир катар татаал, түшүнүксүз көйгөйлөр ар түрдүү анткени, агрессивдүү жүрүм-турум көйгөйүнүн көп кырдуу мүнөзгө ээ:

1. Өспүрүмдөрдүн агрессивдүү жүрүм-туруму азыркы коомду тынчсыздандырган учурдагы көйгөйлөрдүн бири. Өспүрүм курак-бул интенсивдүү психофизиологиялык өнүгүү, эмоционалдык туруксуздук, импульсивдүүлүк, айлана-чөйрөнүн таасирине сезгичтиктин жогорулашы жана өзгөчө сезгичтик менен байланышкан онтогенездин өзгөчө мезгили. «Кризис» термини өспүрүм куракка карата балалыктан чоң кишиге өтүү абалынын оордугун жана оорусун баса белгилеген.

2. XX кылымдын аягында Кыргызстанда олуттуу саясий, экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөрдүн таасири астында. Акыркы эки он жылдыкта жүргүзүлгөн социалдык-экономикалык реформа азыркы коомдун бардык чөйрөлөрүнө таасирин тийгизди. Бүгүнкү күндө өнүккөн, цивилизациялуу өлкөлөрдөн кийин Кыргызстан керектөөчүлөр коомуна айланып баратат. Чыңалуудагы социалдык, экономикалык кырдаал жаш муундун жеке өнүгүүсүндө жана жүрүм-турумунда ар кандай аномалиялардын өсүшүнө алып келет. Өспүрүмдөрдүн арасында агрессия, зордук-зомбулук, вандализм, кылмыштуулук орун алууда.

Үй-бүлөлөр ар түрдүү болот, бири- биринен айырмаланып турат бала тарбиялоо үчүн оң жана терс фактор катары иштей алат. Психикалык жана жеке өнүгүүнүн бузулушунун негизги патогендик мааниси баланын эмоционалдык муктаждыктарын, башкача айтканда, эмоционалдык жетишсиздигин канааттандырууга жетишсиз. Көптөгөн балдардын жашоосунда ата-эне, бала ортосундагы сүйүүнүн жоктугу, адамдардын ортосундагы кадыресе кадимки мамилелердин бир түрү катары. Балдар көбүнчө зордук-зомбулукка (уруп-сабоо, кемсинтүү, кылмыштуулук ж.б.) дуушар болушат), оор эмоционалдык тажрыйбалар же кайдыгерлик. Мындай жагдайлар өнүгүп келе жаткан инсанга кыйратуучу таасирин тийгизген травматикалык из калтырат:

- эмоционалдык жашоо бузулат, пайдасыздык сезими пайда болот;
- өнүгүп келе жаткан дүйнө таанымынын конструктивдүү эмес багыты жана адамдын мотивациялык жана семантикалык чөйрөсү түзүлөт;
- чоң кишиге болгон ишеним жоголот;
- байланыш жана өз ара аракеттенүү жазылат;
- өзүн-өзү сыйлоо сезими калыптанбайт;
- адепсиздик, алдамчылык ишенбөөчүлүк, эки жүздүүлүк, жек көрүү, агрессивдүүлүк, таш боордук, башканы кемсинтүү каалоосу ж.б. сыяктуу сапаттар өнүгөт.

Жашы жете электердин кылмыштуулугу боюнча изилдөөлөр, адистерди, изилдөөчүлөрдүн да көбүрөөк көңүлүн бурат. Бул маселени изилдөө үчүн негизги түшүнүктөрдү аныктоо керек: укук бузуулар жана кылмыштар, ошондой эле алардын өзгөчөлүктөрүн жана мүнөздөмөлөрүн аныктоо.

Өспүрүмдөрдүн кылмыштарынын негизги себеби – өткөөл курак жана социалдык көйгөйлөр. Эң негизгиси, чоңдордун көзөмөлү жок калган мигранттардын балдары кылмыштарга жооп беришет.

Жашы жете электерге карата Ысык-Көл облусунда – 54, Жалал-Абад облусунда – 52, Бишкек шаарында – 47, Ош облусунда – 32, Баткен облусунда – 25, Чүй облусунда – 23, Талас облусунда – 13 кылмыш иши козголгон.

«Кылмыш» деген сөз мамлекеттик системага, саясий жана экономикалык системасына, мамлекеттик жана жеке менчикке, инсандык мүнөзгө, саясий, эмгек, менчик жана жарандардын башка укуктарына жана эркиндиктерине, ошондой эле кылмыш-жаза мыйзамы тарабынан каралган башка күнөөлүү социалдык коркунучтуу мыйзамга терс таасирин тийгизген кылмыш-жаза мыйзамы менен каралган белгилүү бир социалдык коркунучтуу актыны билдирет.

Кылмыштын эң маанилүү өзгөчөлүгү анын коомдук коркунучу, башкача айтканда, учурдагы коомчулук менен байланышкан олуттуу зыян келтирүү же жана бул мамилелерге зыян келтирүүнүн чыныгы коркунучу – кылмыштын коркунучу.

Кыргызстанда кылмыш жоопкерчилиги 16 жаштан, өзгөчө оор кылмыштар үчүн (адам өлтүрүү, зордуктоо ж.б.) 14 жаштан башталат.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын маалыматы боюнча, 2022-жылы кылмыш жасаган өспүрүмдөрдүн (14-17 жаштагы) саны 2021-жылга салыштырмалуу дээрлик 33 пайызга өскөн.

Албетте, бала тарбиялоо көйгөйлөрүн чечүү жолдору бир гана педагогикалык, психологиялык, социалдык жана башка илимдер менен практикалардын жогорку профессионалдык дисциплиналар аралык интеграциясынын деңгээлинде гана эмес, үй-бүлөлүк тарбияда, балдарга болгон сүйүүдө.

Колдонулган адабияттар:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - Санкт-Петербург : Питер, 2006.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - Москва, 1991.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология: учеб. для вузов / В.Л. Васильев. – 5-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2005.
4. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: Выш. шк., 1975.
5. Коновалова В.Е. Правовая психология: учеб. пособие / В.Е. Коновалова. – Харьков: «Основа» при ХГУ, 1990.
6. Еникеев М. Общая, социальная и юридическая психология: учеб. для вузов / М. Еникеев. – СПб.: Питер, 2003.